

Kritické myšlení je často bojem proti všem

Život plný střetů. Dílo a odkaz historika Jana Slavíka (1885-1978). Sestavili Lukáš Babka a Petr Roubal. Bibliografie Jana Slavíka. Petr Mervart/Národní knihovna ČR – Slovanská knihovna, Praha 2009.

V poslední studii tohoto skvělého edičního počínu hned po vstupním slově editorů se Zdeněk Beneš zamýšlí nad místem historika Jana Slavíka, příslušníka „generace roku 1900“ (Zdeněk Kalista, Otokar Odložilík, Karel Stloukal, šíře pak Jaroslav Prokeš, František Dvořák aj.) a poté, co konstatuje „nepohodlnost“ jeho názorových východisek, uzavírá: „Jinou rovinnou nepohodlností představovala Slavíkova přímočarost a jeho sarkasmus. Kvůli nim byl nepohodlný i politicky. Byl inspirován marxismem, ale nemohl se nikdy stát komunistou. Byl nepohodlný institucionálně: nepatřil k univerzitním kruhům, spravoval cenný archiv v podstatě politického charakteru, ale nebyl státním zaměstnancem nuceným dodržovat úřední disciplínu. Byl do značné míry svobodný, což si také plně uvědomoval. A tohle není pozice pro českou historickou kulturu typická. Příznačná je spíše pro Francii.“ (s. 28). Důvod, proč o této knize píšeme na stránkách *Nové rusistiky*, je především rusologický a sovětologický ráz Slavíkovy činnosti, i když psal i o tématech jiných. Jeho osud, penzionování v poměrně mladém věku a v podstatě více než třicetiletý život jen s malými finančními prostředky, zcela nevyužitý vědecky, i když se komentování událostí nikdy nevzdal, je smutným – současně však i nadčasovým - dokladem právě českého prostředí, které obvykle nesnáší příliš samostatné duchy, spíše potřebuje slepou poslušnost bez vlastního názoru; jako příklad uveďme to, že národní socialisté zakázali Slavíkovi psát do jejich tiskových orgánů, kde uváděl kritické komentáře k SSSR, na nátlak Moskvy již na podzim 1947.

Svazek posuzuje Slavíkovo dílo vsutku komplexně, vrcholně kompetentně a hlavně čtenářsky přístupně a stylisticky noblesně. Jaroslav Bouček, jehož zásluhou se Slavík vrátil takřkajíc „do oběhu“, ve studii K novinářské činnosti Jana Slavíka zdůrazňuje jeho potřebu být v živém kontaktu s proudícími událostmi doby a s aktuálním děním, tedy jeho angažovanost v dobrém slova smyslu. Ukazuje, jak střídal tiskové tribuny a vyjadřoval se ke skutečně stěžejním otázkám nejen české historie, ale i aktuální politiky, kterou komentoval v živém kontaktu s proudícími událostmi a s aktuálním děním, tedy jeho angažovanost v dobrém slova smyslu. To se týkalo nejen jeho kritiky sudetoněmeckých požadavků a karlovarského programu Henleinovy strany, ale také ideologie druhé Československé republiky i tzv. národní psychologie; byl kritikem druherepublikových odsudků Beneše a „hradního křídla“, byl chápán takřka jako marxista a sovětofil, zatímco byl kritikem obojího, to ovšem neznamená, že kritikem negativistickým. Jeho schopnost udržet si kontinuálně s statečně vlastní postoj, jeho jakoby záměrný pohyb mezi proudy a proti všem byl a je pro české prostředí neobvyklý a provokativní. Historik, jenž viděl dějiny sociologicky, psychologicky, který využíval analyticko-kritického potenciálu marxismu, viděl ruské revoluce, především bolševickou, nečernobíle, který analyzoval Lenina a Stalina bez brýlí mámení, tehdy pro západní intelektuály obvyklé, ale i bez primitivizující ignorance (myslím, že kdyby tak četní Rusové, Angličané a Američané píšící tak mohutně o obou postavách, zejména od druhé poloviny 20. století a zvláště pak v posledních 20-30 letech, uměli česky a četli Slavíka, přestali by psát, protože by museli zjistit, že alespoň koncepčně už nemají o čem).

V metodologickém smyslu se odvíjí analýza Martina Nodla o Slavíkově publikaci *Vznik českého národa*, v níž hutně charakterizuje Slavíkův typ historika, jenž do svých prací integroval proudící dějiny a který viděl svůj předmět jako nehotový a dynamický. Slavíkovou husitologií se zabývá také husitolog Petr Čornej.

Jeho příspěvek je vynikajícím historiografickým rozbořem literatury, jež se dotýká Slavíkových prací (Masaryk, Pekař, Chaloupecký, Krofta, Kalivoda, Konrad, Macek aj.). Čornej to vše vidí v souvislostech a šťavnatě, když např. cituje kontextuální uvedení Čapkovy románové trilogie v knize J. Marka (1995). Ukazuje na souvztažnost s marxistickou koncepcí husitství a na Slavíkovu koncepci revoluce, kterou dělají nikoli zbídačení, ale naopak ti, kteří se dostali na jistou materiální a intelektuální úroveň a začínají chápat vlastní cenu (psycho-sociální pojetí revoluce). Nápaditá je také studie Jiřího Štaifa o „necechovním“ diskurzu, tedy o tom, jak se Slavíkovi nepodařilo obsadit místo v establishmentu prvorepublikových historiků a jak jako outsider vyplnil prostor bolševické revoluce a sovětizace Ruska (s. 89). Miloš Havelka studuje Slavíkovo „čtení“ novokantovské metodologie (Max Weber ve sporu o smysl českých dějin), Martin Kučera glosuje Slavíkovu teorii dějin („Slavík upozornil na okolnost, že křesťanství je městská církevní organizace, která zvítězila v podmínkách římské metropole...“ s. 120).

Fenomén revoluce v Slavíkově pojetí zkoumá Petr Středa, který tu zdůrazňuje již zmiňovanou tezi, že revoluce vzniká spíše z vysoké míry uvědomění a sociální emancipace než z prostého útlačku, a ukazuje také na jeho hodnocení ruské bolševické revoluce s jejími kladnými i zápornými rysy: tento kritický a současně axiologicky výrazný rys jeho pojetí je pak viděn znovu a v jiných souvislostech v příspěvcích rusistických.

Jakub Rákosník ve studii Jan Slavík marxistou? demonstruje Slavíkův příklon k marxismu jako metodě, nikoli k jeho celkovému pojetí a aplikaci. Slavíka charakterizuje jako silně levicově založeného intelektuála, který marxismu využíval jako nástroje ekonomické analýzy, ale nesdílel marxistickou koncepci třídního boje ani aplikovanou podobu ruského marxismu, včetně leninismu.

Tato část sborníku je nezbytní pro pochopení části o Rusku, neboť právě Rusko a jeho revoluce a sovětské období bylo Slavíkovou doménou. Je pozoruhodné, že v tom neměl u nás soupeře nejen za první republiky, ale ani po roce (a zejména) 1945, i když v výjimkou let 1945-47 nesměl publikovat – kritické posuzování SSSR bylo u nás již tehdy vyloučeno s výjimkou komentování krásné literatury, jež měla někdy povoleno reflektovat jinak tabuizované jevy.

Václav Veber líčí Slavíkovu pojetí ruské revoluce a sovětského Ruska. Slavík kladně hodnotil, že bolševická revoluce překonala ruský středověk, ale kritizoval, že k tomu použila neadekvátních prostředků. Hitlerův vpád do SSSR chápal také tak, že způsobí pád Stalina a bolševické strany (jeden z jeho nepublikovaných zápisků; zde by se slušelo dodat, že dosud nejsme právi kvalitám Slavíkova pohledu a že před námi stojí nejen hluboká, opravdu hluboká kritika sovětského systému, ale také stejně hluboká odpověď na otázku, jakým způsobem se tak dlouho udržoval a rozvíjel – viz např. pojetí A. Zinovjeva). Na příkladu ruské revoluce Slavík ukazoval i obecnější rysy revolucí, jejich fáze a překvapivé obraty: že by vláda bolševiků trvala v Rusku tak dlouho, vůbec nepředpokládal (v návaznosti na výše uvedené je však jasné, že to již nebyla vláda bolševiků, ale někoho jiného, a to v jiných domácích a hlavně mezinárodních souvislostech). Ľubica Harbuľová analyzuje Slavíkovu pojetí V. Lenina jako přísně racionální, kritické, ale sočasně objektivní. Ukazuje, že Leninovu osobnost rozhodně nelze iracionálně odbývat jako nepodstatnou, i když jistě nebyl systémovým filozofem (jako ostatně málokdo z Rusů). I když byl Slavík znám spíše jako sovětolog, zabýval se také carským Ruskem, z z jehož analýzy vycházel při pohledu na Rusko po roce 1917 (V. Doubek). I když jde pro Slavíka o vedlejší téma, přece jen tam hledá důvody bolševické revoluce a její podoby, aniž by byl ovšem hlasatelem tohoto převratu.

Neživější a materiálově snad nejpodněnější je studie Jiřího Vacka o Slavíkových reportážních svědectvích o SSSR na pozadí podobných textů západních intelektuálů, včetně A. Gida. Autor Slavíka ukazuje jako předchůdce racionálních kritiků SSSR, který byl ideologicky nepředpojatý a viděl věci reálně a často z nitra vlastních prožitků. V tom se vymykal z většiny meziválečných prací evropských intelektuálů. Vynikající je také práce Miluše Bubeníkové o vztahu Jana Slavíka k ruské emigraci v ČSR. Kapitolou o sobě jsou stati o Janu Slavíkovi a Ruském zahraničním historickém archívu a jeho rozhlasovém vysílání do SSSR (Lukáš Babka, Michail Sokolov) - to jsou vskutku unikátní údaje ukazující na schopnosti tohoto historika a vlastně politologa moderní doby. K tomu patří i deskripce Slavíkovy pozůstalosti v Archívu Národního muzea (Dagmar Buráňová) a Slavíkovy zápisy po roce 1948, kdy byl zcela „odstříhnut“ od jakéhokoliv dění v jeho oboru. Skvělý je také chronologický soupis prací Jana Slavíka i prací o něm a heslo „Jan Slavík“ v encyklopediích.

Osobnost Jana Slavíka nám tak do české hry s Ruskem a o Rusko vrací racionalitu a serióznost bez senzačnosti a bombastičnosti a především tradiční českou kritičnost prostou apriorní nenávisti, ale i pozitivní vztah se snahou po objektivním nazírání i ve smyslu úlohy Ruska ve světě, v Evropě, ve střední Evropě a koneckonců v českém prostoru. V tom je zvláště pronikavá a čtivá studie Jiřího Vacka o reportážních svědectvích Jana Slavíka o Sovětském svazu v kontextu prací západoevropských intelektuálů i v souvislosti s příspěvky „brněnských“ rusistů a Rusů typu A. G. Stína (A. A. Vrzala), Sergije Vilinského, Romana Jakobsona nebo Josefa Jiráska; je to přinejmenším zajímavá konfrontační plocha.

Ivo Pospíšil